

УДК 574:349.6:342.1(477)

В. Волощук

ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Розкрито екологічний статус людини і громадянина, що є основою загального екологічно-правового статусу людини, який визначається великою кількістю нормативно-правових актів різних інститутів і галузей українського екологічного права.

Ключові слова: правовий статус людини, екологічно-правовий статус людини, екологічне право, юридична відповідальність, класифікація екологічних прав, природні ресурси, навколишнє природне середовище.

На сьогодні екологічне законодавство незалежної України приділяє особливу увагу нормативному закріпленню місця і ролі людини в суспільстві та державі. В Основному Законі держави було проголошено принцип пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними та іншими інтересами. Ст. 3 Конституції України [1] закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Розділ II Конституції України, в якому наводиться перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, містить значну кількість норм екологічного спрямування, що дає змогу стверджувати, що на найвищому рівні закріплено екологічно-правовий статус людини в Україні.

Центральне місце в структурі екологічно-правового статусу належить екологічним правам і свободам людини, що зумовлює детальніший розгляд цього елементу. На сьогодні можна спостерігати розвиток еколого-правових досліджень із цього питання у наукових працях В. Андрейцева, Г. Анісімової, С. Боголюбова, О. Колбасова, М. Красної, В. Петрова, Т. Слинко, Ю. Шемшученка, Н. Кобецької, С. Грицкевича та інших дослідників.

Мета статті полягає у дослідженні поняття екологічно-правового статусу людини, який охоплює три найважливіші сфери екологічної політики держави – природоохоронну, природоресурсну та сферу забезпечення екологічної безпеки.

Екологічно-правовий статус людини та громадянина – це визначені Конституцією України та іншими правовими актами екологічного права місце, становище і роль людини та громадянина в суспільстві й державі, що стосуються екологічної сфери [2].

Для того, щоб дати повну та вичерпну характеристику екологічно-правового статусу людини та громадянина, необхідно проаналізувати елементи цієї правової категорії, а саме її структуру та зміст. Як відомо, до структури загального правового статусу людини в теорії належать такі елементи, як: громадянство, правосуб'єктність, загальні та конституційні принципи, права і свободи, обов'язки та гарантії їх дотримання.

Окрім цього, в літературі серед елементів окремо виділяють юридичну відповідальність та інтереси особи. Однак поняття “гарантія дотримання” охоплює поняття “юридична відповідальність”, адже невідворотність відповідальності за порушення права і є однією з гарантій дотримання цього права. Що стосується інтересів людини, думки науковців розділилися. З огляду на те, що інтереси особи не персоніфіковані, а тому належать усьому суспільству, до того ж вони не гарантуються

конкретними правовими нормами, можна зробити висновок про недоречність їх внесення до структури правового статусу людини.

На основі загального правового статусу можна виокремити певні структурні елементи екологічно-правового статусу людини в Україні. Першим елементом є, звичайно, громадянство, адже саме воно встановлює взаємозв'язок між особою та державою і, таким чином, є основою для формування екологічно-правового статусу цієї особи.

О. Кістяківський розглядав громадянство (підданство) через призму основних юридичних відносин між державою та його членами, з якого виникає велика кількість всіх інших публічно-правових відносин, а саме – відносин, змістом яких є обов'язки підданих коритися державній владі у відповідному праві держави на їх покору. Норма об'єктивного права, яка встановлює ці відносини, створена не законом, а виникає із самого суспільного покликання. При розгляді питання про обмеження державної влади правом у сучасній державі покора підданих владі зумовлена обов'язками влади щодо до них, іншими словами – їх правами відносно держави [3]. Другим елементом екологічно-правового статусу людини є правосуб'єктність, тобто правоздатність та дієздатність людини в екологічній сфері (наприклад, право приватної власності на землю, яке мають тільки громадяни України при досягненні певного віку).

Г. Шершеневич об'рунтовано розмежував зазначені правові категорії. На його думку, правоздатність не є особливим правом, а лише умовою для правоволодіння. Поняття про правоздатність повинно бути відмежоване від поняття про дієздатність. Якщо спричинені діями наслідки полягають у встановленні юридичних відносин, з яких для діючого виникає обов'язок, говорять про пасивну дієздатність. Відмінність правоздатності від пасивної дієздатності надто очевидна, щоб потрібно було розмежовувати їх: в першій йдеться про права, в другій – про обов'язки. Легше припустити змішування між правоздатністю та активною дієздатністю, тому що обидві передбачають володіння правами. Відмінність між ними полягає у тому, що правоздатність – це здатність бути суб'єктом права, незалежно від волі особи, тоді як дієздатність – це здатність стати суб'єктом права актом своєї волі [4].

Наступним елементом є загальні та конституційні принципи, тобто основоположні, керівні засади, що є основою для реалізації екологічних прав громадян, визначають спрямованість діяльності держави щодо їх забезпечення.

Тому для розуміння зазначеного поняття доцільно розглянути декілька поглядів на поняття та види екологічних прав громадян.

Так, В. Андрейцев визначив поняття екологічних прав громадян як сукупність юридичних можливостей і засобів, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. На його думку, екологічні права громадян поділяються на екологічні права громадян, що реалізуються переважно на галузевому рівні (галузеві), та на екологічні права громадян, що реалізуються на міжгалузевому рівні (міжгалузеві). До галузевих екологічних прав належать:

- право громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- право на отримання повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я людей;
- право на участь у проведенні громадської екологічної експертизи;

– право на участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
– право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів.

До міжгалузевих екологічних прав належать:

– право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва та реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій із цих питань;

– право на отримання екологічної освіти;

– право на об'єднання у громадські природоохоронні формування;

– право на подання до суду позовів на державні органи, підприємства, установи, організації і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище [5].

Згідно з визначенням Г. Анісімової, екологічні права громадян є сукупною мірою можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища. Класифікація екологічних прав громадян здійснена залежно від екологічних, соціальних, економічних та інших чинників. За юридичною сутністю екологічні права громадян поділяються на три рівні:

1) конституційні екологічні права, закріплені в Конституції України;

2) екологічні права, встановлені в спеціальних законах;

3) екологічні права, передбачені підзаконними нормативними актами.

За соціальною значущістю екологічні права громадян поділяються на три види:

1. Пріоритетні (першочергові) екологічні права громадян порівняно з іншими їх правами.

2. Переважні права окремих суб'єктів перед іншими особами в галузі екології, передбачені законодавством.

3. Усі інші екологічні права громадян.

До окремого виду належать оскаржувані екологічні права, що можуть виявлятися у зазначених трьох видах екологічних прав, зміст оскаржуваності яких визначається в судовому порядку [6].

Таке визначення не повністю розкриває зміст екологічних прав, адже у ньому не вказана спрямованість можливої поведінки суб'єктів на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Критично можна проаналізувати й наведену вище класифікацію, адже, по-перше, підзаконні нормативно-правові акти спрямовані на конкретизацію положень законів, а екологічні права громадян відображені саме на конституційному та законодавчому рівнях. По-друге, немає чітко сформованого критерію, за яким можна було б провести поділ екологічних прав людини на пріоритетні та непріоритетні, адже всі екологічні права пов'язані між собою та спрямовані на задоволення екологічних інтересів особи. Що стосується оскаржуваності екологічних прав, то їх виділення в окрему групу прав є необ'рунтованим через їх приналежність до всіх трьох видів екологічних прав, наведених автором.

На розмежування понять “екологічні права громадян” та “права громадян в галузі екологічних відносин” звернули увагу в своїх наукових працях Н. Кобецька та С. Грицкевич. На думку науковців, екологічні права громадян – вужча категорія, ніж права громадян у сфері екологічних відносин.

Зокрема, Н. Кобецька виокремлює екологічні права громадян із прав громадян у сфері екології на підставі спрямованості цієї категорії прав на задоволення екологічних, а не матеріальних, духовних чи естетичних потреб та інтересів. Початковим і вихідним моментом екологічних прав є можливість користуватися незабрудненим довкіллям, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі. Н. Кобецька запропонувала таку класифікацію екологічних прав громадян:

- за юридичним значенням: конституційні; інші, передбачені чинним законодавством;
- за формою здійснення: індивідуальні; колективні;
- за ступенем взаємодії з навколишнім природним середовищем: такі, що передбачають фактичне володіння екологічними благами; такі, що опосередковано пов'язані з довкіллям; такі, що не включають безпосередньої взаємодії з природними об'єктами;
- за суспільно-галузевою приналежністю: еколого-економічні; еколого-політичні; еколого-освітні тощо [7].

С. Грицкевич приділив увагу конституційним екологічним правам громадян. На його думку, конституційними екологічними правами потрібно вважати закріплену в Конституції України якісно нову, самостійну групу можливостей, спрямованих на задоволення індивідуальних екологічних потреб та інтересів людини і громадянина, що повинні забезпечуватися державою та суспільством. Систему конституційних екологічних прав людини та громадянина становлять права: на безпечне для життя та здоров'я довкілля; на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту та право на їх поширення; на заборону втаємничувати таку інформацію; на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням зазначених прав [8]. Аналізуючи основні положення зазначеної наукової праці, треба зазначити, що наведений перелік конституційних екологічних прав є надто обмеженим і не відображає повного спектру прав особи в сфері екології. Адже Конституція України містить низку норм, які опосередковано формулюють екологічні права громадян:

- право на здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів (передбачене ст. 13 Конституції України);
- право на об'єднання в громадські природоохоронні формування (передбачене ст. 36 Конституції України);
- право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій із цих питань (ст. 38, ст. 40 Конституції України) та деякі інші [9].

Невід'ємним елементом правового статусу людини є екологічні обов'язки. Вони закріплені як на конституційному рівні, так і на рівні екологічного законодавства. Зокрема, ст. 66 Конституції України містить положення, згідно з яким кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки [10].

Детальніше це питання закріплено в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища", а саме в ст. 12, у якій вказано, що громадяни України зобов'язані:

- а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність із дотриманням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів і лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права та законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів і штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України [11].

Окрім цього, норми, які визначають обов'язки громадян в екологічній сфері, містяться в законодавчих актах, що регулюють відносини у сфері використання окремих видів природних ресурсів. Наприклад, ст. 91 Земельного кодексу України встановлює такі обов'язки власників земельних ділянок:

а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;

б) дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів;

ґ) підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законодавством;

е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок [12].

Розглянувши основні елементи екологічно-правового статусу людини і громадянина, можна перейти до розгляду цього статусу за певними сферами. М. Малишко поділяє екологічно-правовий статус на конституційно-екологічний статус і загальний екологічно-правовий статус. Основою загального екологічно-правового статусу є конституційно-правовий статус, адже провідне місце в системі екологічних прав і свобод належить конституційним нормам, які мають найвищу юридичну силу. Загальний екологічно-правовий статус охоплює окремі статуси в трьох найважливіших сферах екологічної діяльності – природоохоронній, природоресурсній та в галузі екологічної безпеки.

Екологічні норми, що встановлюють найбільш загальні права людини та їх гарантії, основні обов'язки в екологічній сфері, передбачені насамперед Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” (розділ II, ст. 9–12) [13].

Залежно від виду діяльності екологічно-правовий статус людини в галузі використання окремих природних ресурсів включає: статус людини і громадянина в земельних правовідносинах; статус людини в надрових (гірничих) правовідносинах; статус людини в водних правовідносинах; статус людини в лісових правовідносинах; статус людини в атмосферних правовідносинах; статус людини в фауністичних правовідносинах; статус людини у флорних правовідносинах.

Екологічно-правовий статус у природоохоронній сфері включає:

- статус людини в галузі охорони навколишнього природного середовища;
 - правовий статус у галузі природно-заповідних відносин;
 - правовий статус людини в галузі охорони і використання континентального шельфу;
 - правовий статус людини в галузі охорони та використання виключної (морської) економічної зони;
 - права та обов'язки людини з охорони і використання ландшафтів, курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон.
- Екологічно-правовий статус людини в галузі екологічної безпеки включає:
- правовий статус людини у сфері забезпечення загальної екологічної безпеки;
 - правовий статус людини у сфері санітарно-епідеміологічного забезпечення населення;
 - правовий статус людини в умовах надзвичайних ситуацій;
 - правовий статус і соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
 - правовий статус людини в галузі ядерної енергії та радіаційної безпеки;
 - правовий статус людини в галузі поводження з радіоактивними та іншими відходами;
 - правовий статус людини в галузі безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини;
 - правовий статус людини в галузі застосування пестицидів, агрохімікатів і засобів захисту рослин.

М. Малишко, якого ми цитували також виділяє екологічно-правовий статус людини в зарубіжних країнах і міжнародних відносинах, що включає:

- екологічно-правовий статус людини в Російській Федерації та інших країнах СНД, країнах Європейського Союзу;
- екологічно-правовий статус людини в окремих європейських країнах і країнах інших континентів; міжнародний екологічно-правовий статус людини [14].

Висновки

Розглянувши поняття, елементи та види екологічно-правового статусу людини і громадянина, можна зробити висновок, що формування цієї правової категорії на сьогодні практично завершено. Однак для остаточного закріплення цього поняття необхідно на конституційному рівні виділити в окрему категорію екологічні права людини і громадянина в Україні. Це зумовлено, по-перше, важливістю та пріоритетністю такого виду прав; по-друге, необхідністю систематизації конституційних норм, що прямо чи опосередковано формують екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.: Офіційне видання. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 80 с. – (Із змінами від 08.12.2004 р.).
2. Малишко М. І. Екологічно-правовий статус людини в Україні. – К.: УНА, 2001. – С. 3.
3. Кистяковский О. Ф. Лекции по общему государственному праву // Марченко М. Н. Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. – М., 2004. – Т. 2: Право. – С. 349.

4. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: Учебное пособие (по изд. 1910 – 1912 гг.) // Марченко М. Н. Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. – М., 2004. – Т. 2: Право. – С. 460, 461.
5. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій в схемах. – К.: Вентурі, 1996. – С. 7.
6. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних прав: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Харків: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 1996. – С. 8 – 11.
7. Там само. – С. 8 – 11.
8. Грицкевич С. Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2002. – С. 10.
9. Конституція України ... – 80 с.
10. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. – Харків; Київ, 2003. – С. 180.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №22/23. – С. 198.
12. Земельний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №3/4.
13. Про охорону навколишнього природного середовища ... – С. 198.
14. Малишко М. І. Екологічно-правовий статус людини в Україні ... – С. 5.

V. Voloshchuk

ECOLOGICAL AND LEGAL STATUS OF PERSON AND CITIZEN IN UKRAINE

The author depicts the ecological status of a person and a citizen that is determined by a great deal of normative and legal acts of various institutions and branches of Ukrainian ecological law.

Key words: legal status of persons, ecological and legal status of a person, ecological law, judicial responsibility, classification of ecological laws, natural resources, environment.